

a határok folytonos változása együtt jár a többszörös földrajzi, etnikai, nyelvi választóvonalak állandó és radikális elmozdulásával. (Braidotti figyelmet is korának e tekintetben legelrettetőbb összecsapására, a balkáni háborúkra.) A szerző ugyanakkor vallomást is tesz saját többszörös nyelvi és kulturális hovatartozásáról (olasz–ausztrál, illetve párizsi tanulmányai folytán kötődik a francia filozófiai kontextushoz). A poliglott a kritikus nomád tudatosság egyik változata tehát, aki átutazóban van a nyelvek között, ezért képes egészséges szkepticizmusra az állandó identitásokkal és anyanyelvekkel kapcsolatban, márpedig a nyelvek közötti létezés az identitás dekonstruálásának egyik kiindulópontja. Ugyanakkor, kevésbé szó szerint értelmezve a kérdést, a női identitás is könnyűszerrel társítható a hasonló nomád képekkel: Braidotti szerint a női identitás azonosítása a vándor száműzetésével a feminista tanulmányok egyik toposzává vált, amihez példaként hozza fel az algériai születésű, zsidó származású párizsi Hélène Cixous vagy Seyla Benhabib zsidó–török filozófus munkásságát.

Rendkívül tanulságos Braidotti könyvének azon része, ahol teljes diakrón táblázatot és mintegy földrajzi térképet (német, francia hagyomány, olasz és amerikai iskolák stb.) ad a feminista filozófiai koncepciókról és elvi csoportosulásokról, gyakorlatilag az összes mérvadó feminista gondolkodó koncepcióját rendszerezve: nézeteik összehasonlításával, leszármazási rendjével, illetve filozófiai és politikai potenciáljaival. (Általában a szexuális különbséget és Irigaray nézeteit tekinti origónak, de kifuttatja felosztását a rasszok kérdését előtérbe helyező feminizmus irányaira is.) Ugyanakkor – és a kötetben ez is hangsúlyos elem – Braidotti folyamatos vitában áll a gender studies-zal, ragaszkodva a szexuális különbözőség posztstrukturalista megközelítéséhez, mondván: „Kiindulópontom az, hogy a gender fogalma válságba jutott a feminista elméletben és gyakorlatban, és heves kritikáknak van kitéve, mind elméleti elégtelenségét, mind politikailag amorf és céltalan jellegét illetően. Ahonnan a »gender« leglényegesebb kritikája érkezett: a szexuális különbségek teoretikusai, a posztkoloniális és a fekete feminista teoretikusok, a természettudományokban, főként a biológiában dolgozó feminista episztemológusok és a leszbikus gondolkodók” (141).

Rosi Braidotti a *Nomadic Subjects* második, átirrt változatával egy időben, 2011-ben egy lazább szerkezetű tanulmánykötetet is megjelentetett a Columbia University Pressnél (*Nomadic Theory: The Portable Rosi Braidotti*), amelynek hasonló témájú írásait akár együtt is olvashatjuk ezzel a könyvével, s így még átfogóbb képet kaphatunk az életmű és a nomád-élmélet lehetséges leágazásairól (poszthumán aspektus, nemzetiség és európai állampolgárság stb.).

HELIKON

KÉRY ANNA LILLA

keryannalilla@gmail.com

ORCID: 0009-0002-7880-6090

Michela MURGIA. *Ave Mary: E la Chiesa inventò la donna*. Torino: Einaudi, 2012. 170.

A szárd születésű, de leginkább olasz nyelven alkotó, ez év augusztusában elhunyt Michela Murgia (író, drámaíró, aktivista) a kortárs olasz feminista irodalom képviselője. Murgia prózaművészetét egyszerre határozza meg szárd és katolikus identitása, melyek érdekes és sokszor szokatlan megvilágításba helyezik az olyan, a szerző számára kiemelt fontosságú kérdéseket, mint például a nőjogok vagy az aktív eutanáziához való jog. A recenzió tárgyául választott esszékötet, az *Ave Mary: E la Chiesa inventò la donna* egyszerre mélyen vallásos és elkötelezetten feminista nézőpontból teszi fel a kérdést: milyen szereplehetőségei vannak a katolikus egyházban a nőnek? A teológiai és filozófiai diskurzusokkal egyaránt párbeszédbe kezdő, bátor és szókimondó kötet célja nem egyház és nő viszonyának lerombolása, hanem meghívás ennek a viszonynak radikális újragondolására, hogy férfi és nő ne csak Isten előtt legyenek egyenlők.

A hat fejezet mindegyike a női lét egy-egy fontos mozzanatával foglalkozik. A fejezetek egy személys (sokszor gyermekkori) élménnyel kezdődnek a *Memorie cattoliche* alcím alatt, melyet aztán az ekként megidézett téma sokoldalú kibontása követ, közéleti (legtöbbször olasz) és vallásos példák illusztrálva. A gondolatmenet vissza-visszatérő alakja a századok során folyton változó Mária-kép, mint abszolút viszonyítási pont, ugyanakkor elérhetetlen nőideál, ami példát ad halálra, életre és az

anyaságra is. Murgia racionálisan érvelve mutatja be, hogy az így ábrázolt Szűzanya mennyire tudatos konstrukciója az alapvetően patriarchális értékeket közvetítő egyháznak, s inspiráció helyett hogyan válik a hívő nőktől végletekig eltávolított szimbólummá.

Az első alfejezet meglepő irányból, a halál felől közelít a nő szereplehetőségek kérdéséhez. Murgia azonban hamar bebizonyítja, hogy nincs is annál jogfosztottabb helyzet, mint amikor valaki a saját halálának sem lehet főszereplője. A szerző szerint a tömegkommunikációban egyetlen halálábrázolás „megengedett”, ez pedig a férfihalálé: a férfiak háborúban, extrém sportok és hivatásuk végzése közben vagy épp hosszas betegség után halnak meg, és bár ennek ábrázolása a médiában sok szempontból problematikus, a férfi mindig főszereplője saját halálának. Ezzel szemben a női halál vagy tabusított vagy passzív szerep, ábrázolása pedig szinte mindig a férfi relációjában történik meg (akkor is, ha ez távol áll az igazságtól): a nőket megerősöskölik és meggyilkolják, bántalmazzák és abba halnak bele, vagy épp elvesztett társuk utáni bánatukban sorvadnak el. Ebben a dinamikában – az aktív férfihalál *eseménye* és a mellette *passzív* *szexuális* *nő* – Murgia rögtön a megfeszített Jézus Krisztus és a kereszt alatt álló Fájdalmas Anya párhuzamát fedezi fel. Mária és a halál ambivalens viszonya abban is megmutatkozik, hogy a Szűzanya halálának reprezentációja hiányzik: míg a keresztény jelképiségben Krisztus halála napmint nap megjelenik (például a mindenhol megtalálható feszületeken), Mária halála rejtve marad. A Szentírásban erre nem találunk utalást, a keleti egyházi hagyomány szerint elszenderül, a nyugati hagyományban pedig romlatlan testtel és lélekkel emelkedik fel az Atya színe elé.

Az anyaság ábrázolására az egyházi hagyományban szintén Mária a legerősebb példa, s itt is leginkább a Mater Dolorosa, a szenvedő anya alakjában teljesedik ki. Anyaság és szenvedés elválaszthatatlan összefüggéseire mutat rá Murgia a második fejezetben. A női szenvedés teológiailag jól megmagyarázott, kezdve a bűnbeeső Évától, aki miatt a nő nem büntetése a fizikai fájdalom lett: a nő szerepe ebben az egyházi ökonómiában szülni és szenvedni. Éva bűnös igenének jóvátételére pedig Mária beleegyező igenéig kell várni: a Szűzanya mentesül a szülés fájdalomtól, a szenvedéstől azonban nem. Ez ugyanakkor nem *önmagában léte-*

ző fájdalom, hanem a gyermeke miatt szenvedő anyáé, így elválaszthatatlan a szenvedő Krisztusétól. Murgia ebben a viszonyrendszerben is egyenlőtlenséget feltételez: Krisztus fájdalma mindenkéi, Mária fájdalma azonban csak női fájdalom lehet, Krisztus fájdalma önmagában is valós, Mária fájdalma Krisztuséból ered. A szerző szerint ez a dinamizmus: a férfi relációjában szenvedő nő, a gyermekéért szenvedő anya ugyancsak olyan szereplehetőségeket kínál a keresztény nőknek, mely a férfi és nő közötti egyenlőtlenséget mélyíti el.

Murgia a könyv harmadik fejezetében tovább szemlézi azokat a női szereplehetőségeket, melyeket az egyház a példaként állított női szenteken át híveinek felkínál. A női szentek által megtestesített ideál passzív: szenved és szolgál, s valamilyen minőségében mindenképp feláldozza magát. Még az olyan laikus szentek is, mint Gianna Beretta Molla, az onkológiai kezelést magzata védelmében visszautasító, a szülés utáni komplikációkba belehaló négygyermekes anya vagy Kalkuttai Szent Teréz is azt az életpéldát állítják a hívő nők elé, hogy a másokért való szeretetben az én szükség-szerűen megsemmisül. Ezt a szerepkört rögzítik az olyan értekezések is, mint II. János Pál *Mulieris Dignitatem* című apostoli levele, vagy Hans Urs von Balthasar svájci teológus *Il complesso antiromano* című írása. A szerző szerint azonban a csendes szolgálat és passzivitás női szerepkörei nem fenntarthatóak többé.

A szerző ezután ismét párhuzamba állítja a média és az egyház által megteremtett nőideált. Miért tabusított a női öregedés ábrázolása, miért a fiatalság, hamvasság és ártatlanság a legfőbb értékei egy nőnek? Bár az egyháznak számos eszköze és referenciája volna arra, hogy az öregedést, beleértve a nőit is, pozitív kontextusba helyezze, mégis, a legtöbb nőalak (beleértve a szenteket is) a fiatalságot, szépséget és tisztaságot állítja példaként. Itt ismét megkerülhetetlenné válik Mária, akit elhívásában és anyaságában is ifjú szűzként ábrázolnak, öregedő Máriákkal sem templomokban, sem szentképeken nem találkozunk. A Mária-tisztelet tovább elemezve a szerző rámutat a szeplőtlenség és szüzesség fogalmának téves összemosására, és arra, hogyan válik Mária tulajdonképpen bátor (és a patriarchális társadalom ellen lázadó) igene szelíd, beleegyező igenné. A követendő beleegyező szelídség pedig súlyos következményekkel jár: a szüzesség elvesztésének és a beleegyező

kényszerének összekapcsolódása és hagyományba ágyazódása a fejezetben megidézett *matrimonio riparatore* is: a szokás, mely 1981-ig arra kötelezte a szexuális erőszakot elszenvedett lányokat, hogy hozzámenjenek erőszaktevőjükhöz.

Az elsősorban szelíd és beleegyező Máriához hasonló közkeletű elképzelés, hogy Istent férfiként kell elképzelni. Ezt a férfias istenképet dekonstruálja Murgia: miért ne lehetne Isten szeretete egyszerre atyai és anyai? Lukács evangéliumának 15. fejezetében Jézus három példabeszédet mond el a méltatlankodó farizeusoknak, de vajon miért idézzük többször a jó pásztor és a tékozló fiú történetét, mint az asszonyét, aki elvesztette egy drachmáját? Miért olyan provokatív ennek az asszonynak az alakjában Istent felfedezni?

A kötet záró fejezetében a keresztény élet egy utolsó, fontos aspektusát idézi fel a szerző, a házasságát. Mint ahogy a legtöbb témakörben, itt is rámutat a hagyomány, az egyházi tanítás és a mindennapok tapasztalatának feszültségeire. Az egyháznak szükségképpen kellett egy vallásos archetípust keresnie férfi és nő szeretetkapcsolatára. Ádám és Éva bűnbeeső emberpárként nem voltak megfelelőek, Mária és József kapcsolata pedig a házasság egységének testi megvalósulására nem jó példa. Így eshetett választás arra az őszövetségi allegóriára, amelyben Isten és Izrael szövetségét egy férfi és nő közti házassági szövetségéhez hasonlítja. Ennek újszövetségi megfelelője Krisztus és az Egyház szövetsége, ami azonban – emeli ki Murgia – nem lehet igazi példája ember és ember közti házasságnak. Egyrészt, míg Krisztus (a férj megfelelője) egy valaha élt, létező személy, az Egyház (a feleség szerepében) elvont fogalom, tehát nehéz vele azonosulni. Másrészt az Egyház és Krisztus viszonya sohasem lesz egyenlő, Krisztus mindig is az Egyház feje és vezetője lesz, ez pedig megint csak egy olyan alá-fölérendelt dinamikát eredményez, amely a nőt egy engedelmes, magát a férj akaratának alávető feleség szerepében képzeleli el.

Az *Ave Mary* számos, kortárs problémán keresztül vizsgálja meg a keresztény egyház által felkínált nő szereplehetőségeket, rámutatva arra, hogy ezek, a sokszor rejtett elvárások hogyan kerülnek feszültségbe a mindennapi élettel és gyakran a krisztusi tanítással is

TÓTHPÁL SAROLTA KRISZTINA – JÓZSA GYÖRGY ZOLTÁN

jozsagy@gmail.com
ORCID: 0000-0002-4803-6286

tsaci@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9003-4639

NÉMETH Attila. *Dosztojevszkij, a lélek kórboncnoka*. Budapest: Medicina, 2021. 216.

Németh Attila pszichiáter az orvosi szakkönyveket gondozó Medicina Kiadónál jelentette meg újabb, a művészetek és a pszichopatológia összefüggéseit vizsgáló kötetét. Monográfiája a közkeletű Dosztojevszkij-képet nagymértékben árnyalhatja, főképp *Az ördögök* című regény személyiségtipusainak tüzetes elemzése révén: az egyes patológiás rajzokon túl csoportdinamikai aspektusokhoz nyúl. Ha Stefan Zweig „a pszichológusok pszichológusa” jelzőt társítja az orosz író alakjához, a szerző „szenvédélyes szenvedőként” (56) értékeli. Kivált a hősök egyéni lélektanát kutatja, ennek kitüntetett szerepét a művek kompozíciójában, az események alakulásában. Az író és a pszichiátria, illetve a pszichológia összefüggései és kölcsönhatásai rendszerében a kötet érdeme az affektív jellegű részletek kiaknázása, releváns diskurzusok beépítése és kommentálása (magánlevelek). Az „átkeretezés” továbbgondolása szövegalkotási stratégiákat tárhat fel.

A jubileum előtt tisztelgő könyv a magyar szakirodalomban egyedülálló, hiánypótló, átfogó munka (Tényi Tamás speciális témáknak szentelt dolgozatai említendőek e vonatkozásban); három fő egységben Dosztojevszkij életútját, a személyisége és művei közti összefüggésrendszert, végül sajátos lélektanát tárgyalja. Megerősítést nyer, hogy az író pályáját jellemző eszmélkedés összevethető az európai pszichológia és pszichiátria ki-magasló korszakának fejlődésével (197–206). Freud sokat köszönhet Dosztojevszkij szublimáció-értelmezésének (201), az analitikus alakját elővetítő, empátiával és éleslátással rendelkező regényhőseinek (Tyihon; ide sorolható Razumihin), továbbá rendkívüli lélektani megfigyelőképességének, önanalízisre hajló beállítottságának. Kettejük között kapocs lehet Merezkovszkij német fordításban napvilágot látott, Tolsztojról és Dosztojevszkijről szóló sokrétű munkája. Freud